Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

01 October – 14 November 2026

UDK 81’25

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA KASB-HUNAR NOMLARI TARJIMASIDA GENDER SEMASINING IFODALANISHI

Madina Shakirovna Davlyatova*

Termiz davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

✉ davlatova76@gmail.com

ANNOTATSIYA

Tezisda ingliz va o‘zbek tillaridagi kasb-hunar nomlarida gender semasining ifodalanish vositalari hamda ularning tarjimada qayta ifodalanishi tahlil qilinadi. 185 ta kasbiy nominatsiya va 600 ta tarjimaviy holat asosida ochiq marker, analitik aniqlovchi va formal neytrallik farqlanadi, besh tarjima strategiyasining ulushi aniqlanadi.

Kalit so‘zlar

kasbiy nominatsiya, gender semasi, feminativ, neytrallashuv, analitik aniqlovchi, tarjima strategiyasi.

DOI: 10.5281/zenodo.23771678

Kirish. Kasb nomi shaxsni faqat faoliyati orqali atamaydi: unda kasbiy maqom, tarixiy rol va ijtimoiy tasavvurlar ham aks etadi. M. Hellinger va H. Bußmann tillarda gender bir xil vosita bilan ifodalanmasligini ko‘rsatib, grammatik, leksik, referensial va ijtimoiy genderni farqlaydi [1, p. 1–25]. Ingliz tilida tarixan *-ess*, *-man*, *-woman* elementlari jinsni so‘z shaklida ko‘rsatgan bo‘lsa, so‘nggi o‘n yilliklarda *chairman* o‘rniga *chair*, *chairperson* kabi neytral shakllar faollashgan [2, p. 183–204]. O‘zbek tilida esa grammatik jins kategoriyasi yo‘q: *o‘qituvchi*, *shifokor*, *muhandis* erkak va ayolga bir xil qo‘llanadi. Ikki tilning bu tipologik nomutanosibligi tarjimada gender axborotini saqlash, tushirish yoki qayta taqsimlash masalasini yuzaga chiqaradi.

Adabiyotlar tahlili. Tadqiqot materialini sakkiz kasbiy maydonga (ta’lim, tibbiyot, davlat va huquq, biznes, muhandislik va IT, xizmat va transport, san’at va sport, hunarmandchilik) mansub 185 ta nominatsiya (92 ta inglizcha, 93 ta o‘zbekcha), 23 ta o‘zlashma kasb nomi va 600 ta tarjimaviy holat tashkil etdi. Komponent tahlil, chog‘ishtirma va tarjimaviy qiyoslash usullari qo‘llandi. Ekvivalentlik E.A. Nida ilgari surgan dinamik ekvivalentlik tamoyili asosida, ya’ni shaklga emas, qabul qiluvchiga ta’sirning yaqinligiga qarab baholandi [6, p. 159–171].

Ochiq marker va neytrallashuv. Actress – aktrisa juftligida ayollik semasi ikki tilda ham leksemaning o‘zida saqlanadi. *Stewardess – flight attendant* va *styuardessa – bort kuzatuvchisi* juftliklarida esa bir kasbiy denotat markerli va neytral shakl bilan beriladi. S. Sczesny, M. Formanowicz va F. Moser gender-adolatli tilning ikki strategiyasini — neytrallashtirish va feminizatsiyani farqlaydi [3]. Ingliz tilida neytrallashuv tarixiy qayta nomlash bilan kechsa, o‘zbek tilida neytral nom ko‘pincha avvaldan mavjud.

Natija va muhokama. *Analitik aniqlovchi. Female doctor*, *male nurse*, *ayol shifokor*, *erkak hamshira* birikmalarida kasb nomi o‘zgarmaydi, jins alohida aniqlovchi bilan beriladi. Bunday aniqlovchi grammatik zarurat emas: u referentning jinsi kommunikativ ahamiyatga ega bo‘lgandagina qo‘shiladi. BMTning gender-inklyuziv til bo‘yicha tavsiyalarida ham keraksiz *female/male* aniqlovchisidan qochish tavsiya etiladi [9]. D.

Gaucher va hammualliflari ish e’lonlaridagi genderlangan so‘zlar kasbning jozibadorligiga ta’sir qilishini tajribada isbotlagan [4, p. 109–128]; demak, aniqlovchining ortiqcha qo‘llanishi pragmatik oqibatga ega.

Tahlil qilingan 23 ta o‘zlashma kasb nomining 7 tasi (30,4 %) arabcha tayyor gender juftliklari (*muallima*, *shoira*, *mudira*, *kotiba*), 6 tasi (26,1 %) rus va Yevropa tillari orqali kirgan feminativlar (*aktrisa*, *balerina*, *styuardessa*, *ofitsiantka*), 10 tasi (43,5 %) gender-neytral birliklar (*menejer*, *dizayner*, *auditor*) ekani aniqlandi. Demak, o‘zbek tilidagi feminativlar ichki so‘z yasash modelidan emas, asosan o‘zlashma qatlamdan kelib chiqqan [7].

Milliy kasb nomlari. *Baxshi*, *otin*, *doya*, *chevar*, *do‘ppido‘z* kabi birliklarning ingliz tilida tayyor bir so‘zli ekvivalenti har doim ham yo‘q. *Doya* uchun *midwife* denotativ jihatdan yaqin, biroq o‘zbek an’anaviy turmushidagi madaniy maqomini to‘liq bermaydi; *otin* esa ayol referentni va diniy-ma’rifiy vazifani birga ifodalagani uchun ko‘pincha transliteratsiya va izoh bilan beriladi. *Chevar* (*seamstress*) misolida ingliz tilidagi *-ess* qo‘shimchasi jinsni shaklan ko‘rsatsa, o‘zbekcha nomda ayollik semasi leksik ma’no va an’anaviy kasbiy taqsimot orqali anglashiladi. Bunday hollarda funksional yoki deskriptiv tarjima kasbiy vazifa bilan madaniy maqomni birgalikda ochishga imkon beradi. Aksincha, *menejer*, *dizayner*, *auditor*, *trener* kabi o‘zlashmalarda tashqi shakl yaqinligi semantik va uslubiy jihatdan to‘liq tenglikni kafolatlamaydi.

5. *Tarjima strategiyalari.* 600 ta tarjimaviy holatda gender semasi besh yo‘l bilan qayta ifodalangan (1-jadval).

1-jadval

Kasb nomlari tarjimasida gender semasini ifodalash strategiyalari (n=600)

Strategiya	Soni (%)	Misol
Standart / funksional ekvivalent	324 (54,0)	*teacher – o‘qituvchi*
Gender markerini saqlash	98 (16,3)	*actress – aktrisa*
Neytrallashtirish	76 (12,7)	*waitress – ofitsiant*
Analitik yoki izohli ifoda	66 (11,0)	*otin – otin, a female religious teacher*
Kontekstual kompensatsiya	36 (6,0)	*The doctor said she would call – Shifokor opa qo‘ng‘iroq qilishini aytdi*

Oxirgi misolda ingliz tilida jins *she* olmoshida ifodalangan; o‘zbekcha *u* olmoshi jinsni farqlamagani uchun tarjimon uni *opa* murojaat so‘zi orqali kompensatsiya qiladi. M. Baker so‘z darajasida ekvivalent bo‘lmaganda qo‘llanadigan strategiyalarni ko‘rsatadi [5, p. 10–48]; tahlil gender semasi uchun ham shu strategiyalar ishlashini ko‘rsatdi. Ikki xil xato kuzatildi: manbada gender farqi bo‘lmagan *engineer* so‘zini sababsiz *ayol muhandis* deb berish referentga ortiqcha belgi yuklaydi; aksincha, *the first woman surgeon* birikmasini *birinchi jarroh* deb o‘girish tarixiy-ijtimoiy urg‘uni yo‘qotadi. A. Curzan ingliz tilidagi gender tizimi tarixan o‘zgaruvchan ekanini ta’kidlaydi [8]; shu sababli *headmistress* kabi tarixiy shakllarda tarjimon davr va uslubni ham hisobga oladi.

Xulosa. Ingliz tilida gender semasi asosan derivatsion va kompozitsion marker orqali, o‘zbek tilida esa o‘zlashma feminativ, analitik aniqlovchi va kontekst orqali ifodalanadi. Tarjimada standart ekvivalent ustun bo‘lsa-da (54,0 %), qolgan holatlarda strategiya tanlovi shakliy moslikka emas, markerning kommunikativ vazifasiga bog‘liq. Natijalardan ikki tilli lug‘at tuzishda va tarjima mashg‘ulotlarida foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hellinger M., Bußmann H. Gender across languages: The linguistic representation of women and men // Gender Across Languages. Vol. 1. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2001. – P. 1–25.
2. Holmes J., Sigley R., Terraschke A. From chairman to chairwoman to chairperson: Exploring the move from sexist usages to gender neutrality // Comparative Studies in Australian and New Zealand English: Grammar and Beyond / ed. by P. Peters, P. Collins, A. Smith. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2009. – P. 183–204.
3. Sczesny S., Formanowicz M., Moser F. Can Gender-Fair Language Reduce Gender Stereotyping and Discrimination? // Frontiers in Psychology. – 2016. – Vol. 7. – Art. 25.
4. Gaucher D., Friesen J., Kay A.C. Evidence That Gendered Wording in Job Advertisements Exists and Sustains Gender Inequality // Journal of Personality and Social Psychology. – 2011. – Vol. 101, № 1. – P. 109–128.
5. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. 3rd ed. – London; New York: Routledge, 2018.
6. Nida E.A. Toward a Science of Translating. – Leiden: E.J. Brill, 1964.

7. Hojiyev A. O‘zbek tili so‘z yasalishi tizimi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2007.
8. Curzan A. Gender Shifts in the History of English. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
9. United Nations. Guidelines for gender-inclusive language in English. – URL: https://www.un.org/en/gender-inclusive-language/guidelines.shtml